

A demokrácia lehetséges útvesztője: politikai vagy kulturális nemzet

A demokratikus politika máig létező égető kérdése, hogy a demokrácia az egynemzetiségű államban vagy a többnemzetiségű államban működhet-e jobban. Mivel a francia forradalom után a népszuverenitás mára már megkérdőjelezhetetlenné vált, joggal mondható, hogy minden nemzetet megillet az önrendelkezés, az önálló államalapítás joga. Csakhogy nagyon kevés olyan ország van, ahol a nemzet és az állam határai egybeesnek, mivel több nemzet van a világon, mint ahány állam, a legtöbb esetben több nemzetiség kényszerül ugyanazon államhatárokon belül együtt élni. A probléma nem új keletű, hiszen a 19. és 20. században már egyre gyakrabban törekedtek a nagyobb birodalomban élő kis nemzetek a saját államok létrehozására, s az akkori gondolkodókat is foglalkoztatta az említett kérdés. Tanulmányomban John Stuart Mill és Lord Acton a témával kapcsolatosan megfogalmazott gondolatait elemzem, akik maguk is korán felfigyeltek a problémára és különböző lehetőségeket kerestek a kérdés megoldására.

Napjainkban azért is fontos ez a kérdés, mert az államok mostani átalakulásával a nemzetek fölötti gazdasági érdekek következtében, illetve a migráció felerősödése révén látszólag enyhülni látszik a nacionalizmus, ugyanakkor az országokon belül és Európa egyes területein az ellenkező irányú folyamatoknak is tanúi vagyunk: nemcsak a nemzeti, hanem az etnikai kisebbségek is kisebbségi jogokat követelnek, saját önkormányzat létrehozására törekednek.

John Stuart Mill *A képviseleti kormányzatról* írt munkájában egy fejezetet szentel a nemzetiség kérdésének. Elemzésének középpontjában nem a nemzet, a nemzetiség állt, hanem amint azt a cím is jelzi az foglalkoztatta, hogy hogyan működhet jól a képviseleti kormányzat. Akárcsak a 19. század más gondolkodói, ő is felfigyelt arra, hogy a különböző államok akkor működnek a legjobban, ha azt egy nyelvet beszélő, egyforma rokonszenvek által vezérelt egyének alkotják. „A hol a nemzetiségi érzelem némi fokon létezik, elegendő ok van arra, hogy a nemzetiségnek minden tagját ugyanazon kormány alatt és éppen a rájuk nézve legalkalmasabb kormány alatt egyesítsék.”¹ A jó képviseleti kormányzat egyik feltétele tehát az, hogy a nemzet és az állam határai megegyezzenek. A nemzet fogalmának meghatározását is megadja Mill, amely igencsak lényegre törő, máig érvényben lévőnek tekinthető: „Az emberek egy része úgy tekinthető, mint a mely egy nemzetiséget alkot, ha közös rokonszenvek által van egyesítve, mely rokonszenvek eszközlik, hogy sokkal örömebbek működnek együtt, mint más emberekkel, hogy óhajtsák ugyanazon kormány alatt élni és óhajtsák, hogy e kormány kizárólag általuk vagy egy részük által gyakoroltassék.”² A gondolkodó megadja a rokonszenvek

¹ John Stuart Mill: *A nemzetiségről a képviseleti kormányhoz való viszonyban.* = Uő: *A képviseleti kormány.* Pest 1867. 297.

² Uo. 295–296.

azokat az objektív mércéit is, melyek mindenképp szükségesek egy nemzet életében, hogy az összetartozás érzése kialakuljon. „A nemzetiségnek ezen érzése különféle okokból eredhet. Némelykor a törzs és a származás egyenlőségének eredménye; nyelv- és vallásközösség, ugy a földirati viszonyok szintén befolyolják rájuk. De valamennyinél leghatalmasabb ok a politikai előzmények ugyanazonsága, a nemzeti történelem, következésképpen a büszke emlékek és megáláztatások közösségének emléke, az öröm és bánat, melyek a múlt ugyanazon emlékeivel vannak összekötötésben.”³

Mill szerint azért szükséges az, hogy az államon belül egy nemzetiség legyen, mert ha a nemzeti nyelv, beszéd, kommunikáció nem egységes, a mindennapi politikai tanácskozás, a képviselői kormányzat nem működhet. A képviselői kormányzat feltételezi ugyanis, hogy a politikai tanácskozás, a közigazgatás, a bírászkodás egy nyelven történjen, ugyanis így érezzük, hogy valóban a mi érdekeinket szolgálja a politika, valóban rólunk és értünk történik, ezáltal alakulhat ki a közösségi tudat, érzés. Ha különböző nemzetek élnek együtt, a fenti kérdés, a nemzeti érzés, az összetartozás érzése nem alakulhat ki, hiszen nem egy nyelven történik a köz igazgatása, ami előbb-utóbb konfliktusok kialakulását eredményezi. „Szabad államintézmények csaknem lehetetlenségek a különböző nemzetiségekből álló országokban. Egy népben, melyben hiányzik a testvéri érzés, kivált, ha különféle nyelven olvas és beszél, a képviselői kormány működésére szükséges egység a közvéleményben nem létezhetik. A közvéleményeket alakító és a politikai cselekvényeket irányzó befolyások különbözők az ország különböző részeiben. A pártvezérek, kik az ország egyik részének bizalmát bírják, a másokban nem ismertetnek el. Nem jutnak ugyanazon könyvek, ugyanazon hírlapok, röpiratok és beszédek hozzájuk, Egyik rész nem ismeri a véleményeket és izgalmakat, melyek a másik résznél léteznek. Ugyanazon események, ugyanazon cselekvények, ugyanazon kormányrendszer különbözőleg érinti őket, és közülük mindenik sokkal inkább fél a másiktól, mint közös bírójuktól, az államtól. Az ő kölcsönös ellenszenvaik általánosan erősebbek, mint a kormány iránti féltékenységek. Ha egyik nemzetiség a közös kormány politikája által sértve érzi magát, az elegendő ok arra, hogy a másik elhatározza magát e politika támogatására. Még akkor is, ha valamennyi mind megsértetett, mindenki érzi, hogy nem számíthat a többire a közös ellenállás támogatásában; egyik sem elég erős, hogy egyedül szegüljön ellen és mindenki azt gondolhatja, hogy saját előnyére dolgozik, ha a kormány kezét a többiek rováására keresi.”⁴

Mill tehát szükségesnek tartja, hogy a képviselői kormány egy nemzetiség kormányzója legyen, mert a több nemzetiség egy kormány általi igazgatása: „...a szabad intézmények szükséges feltétele, hogy a kormányzás határai nagyjában összeessenek a nemzetiségeivel”.⁵ Ha nincs egységes közvélemény, nem alakulhat ki a vélemények és a politikai cselekvések alapjai: nem ugyanazok a hírlapok vannak az állam minden területén, mások a politikai vezetők, beszédek, egymástól eltérő cselekedetek érik el az embereket, a különböző nemzetiségek egymás iránti ellenszenvai kölcsönösen erősödnek, és jobban fognak félni egymástól, mind az őket kormányzó államtól, hiszen ha a kormányzat valamelyik nemzetiséget támogatja (ami elkerülhetetlen már azáltal is, hogy meg kell határozni a közigazgatás nyelvét, és ezzel már egy nemzetiséget pártfogol), a többi nemzetiség elveszíti bizalmát nemcsak a kormányzat, hanem

³ Uo.

⁴ Uo. 297–298.

⁵ Uo. 300.

a más nemzetiségek iránt is. Ennek következtében „bármelyikük hátrányt szenved valamilyen politika miatt, az már elegendő, hogy a másik támogassa azt a politikát; bármelyikük hátrányt szenved, nem érzi, hogy a másikra támaszkodhat sérelmeinek orvoslása céljából; a másik ellen mindegyikük a kormányzathoz fordul a legszívesebben; a katonaság fölhasználható az elnyomásra, mert hűsége nem közösséghez kötött.”⁶

Természetesen Mill is tisztában volt azzal a ténnyel, hogy az államok és nemzetiségek határai a legtöbb esetben nem egyeznek. Így azoknak a nemzetiségeknek, amelyek kénytelenek egyazon kormányzat alatt élni, két alternatívát kínál. A békés együttélés érdekében a kisebbségek vagy asszimilálódnak, vagy különválnak az államtól: „...ha ki nem békült nemzetiségek földiratilag el is vannak egymástól választva, s főleg ha helyi viszonyaik olyanok, hogy semmi természetes körülmény nem utalja őket hogy ugyanazon kormány alatt álljanak (a mint az eset a francia vagy a német járom alatt álló olasz tartományokkal) nem csak helyes, hanem szükséges is a szabadság és egyetértés szempontjából, hogy az összeköttetés végképp megszakadjon.”⁷

Mill tehát nem lát lehetőséget arra, hogy a különböző nemzetiségek saját identitásukat megőrizve ugyanazon képviseleti kormány határain belül együtt éljenek. Egyáltalán nem támogatja a kisebbségek önrendelkezését, hiszen az magát a képviseleti kormány működését tenné próbára.

A nemzeti kérdés mellett, a jó kormányzatot mint célt szem előtt tartva, Mill is pontosan érzékeli, hogy a demokrácia egy többség kormányzása által bármikor átalakulhat zsarnoksággá, figyelmen kívül hagyva vagy épp másképp értelmezve a közjó kérdését. Éppen ezért fektet nagy hangsúlyt a nevelés kérdésre: a nevelés az egyetlen biztosíték a demokrácia elfajzása ellen. Igaz ugyan, hogy az emberek érdekei különböznek egymástól, és mindenki a saját érdekeit próbálja érvényesíteni, de minden társadalmi csoportban, legyen az nemzeti kisebbség, szegények vagy gazdagok csoportja, vagy vallási csoport, léteznek széles látókörűek, akik a csoportok önzése mellett a mindenki javát tartják szem előtt. Az állam feladata, hogy egy „világi papságot” tartson fenn, amely a nemzeti kultúrát terjeszteni: „Az állam azt a klérust dotálná, mely legjobban ellátná feladatát, a fontos az, hogy a legszélesebb körben elterjedt, közös *nemzeti kultúra* a civilizáció haladásának, az egy államon belüli jó kormányzásnak az elengedhetetlen előfeltétele.”⁸ Ennek a papságnak a feladata nemcsak a nemzeti nevelés, hanem az is, hogy az egyéneket és csoportokat az egyéni érdekektől elválasztva a közjóra nevelje. A nevelés által a különböző csoportok a közjó mentén találkoznak, és a csoportok előbbre valónak tekintik a közjót, mint a saját érdekeiket, ezáltal kialakulhat a mindenki javára tevékenykedő képviseleti kormányzat, mely valóban a népet és az érdekeiket képviseli, azoknak megfelelően dönt, mindenkor szem előtt tartva a közjót, ezáltal pedig a zsarnokság már nem veszélyezteti a kialakult kormányzatot. „Mill a nevelést a demokrácia elfajzása elleni biztosítékként iktatja gondolatai közé [...] A „demokráciára nevelés” permanens velejárója a demokratikus társadalomnak, az emberek remélhetőleg mind nagyobb része lesz igazi demokratává, a közjó felismerőjévé, még akkor is, ha nincs végleges demokrácia és demokrata, az ember mindig fejlődhet és változik.”⁹ Természetesen az egy nyelven történő közös nevelés is hozzájárul a közös identitás kialakulásához.

⁶ Bretter Zoltán: *Mill és a nemzeti elv*. Jelenkor. Irodalmi és művészeti folyóirat XXXVI(1993). 6. sz. 538–541. 54.

⁷ John Stuart Mill: *i. m.* 305–306.

⁸ Bretter Zoltán: *i. m.* 851.

⁹ Uo. 852.

Mill számára azért fontos a nevelés és a nemzeti elv, mert azok teremtik meg azt a társadalmi kohéziót, ami a stabilitásra és állandóságra igényt tartó politikai társadalomnak az alappillére. A valahova tartozás érzése, az egységes nyelv, kultúra megteremtése és fenntartása egy közösségben olyan összetartozás-érzést teremt a közösség tagjai között, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a politikai társadalom igazi közösségként működjön, amely a köz javát tartja mindenkor szem előtt.

A liberális nacionalizmus atyjának is nevezett Mill tehát szoros összefüggésbe állítja a nemzetiséget és a demokráciát. Vele ellentétben Lord Acton teljesen más véleményen van: ő a többnemzetiségű államban látta azt a tényezőt, mellyel meggátolható a képviselői kormányzat zsarnoksággá való átalakulása: „A különböző nemzetek a fejlettség nagyon különböző fokán állnak, és nincs egy sem, mely annyira domináns lenne, hogy a többit maga mögé utasíthatná, vagy magába olvaszthatná. Épp ezek azok a feltételek, melyek az egy kormány számára elérhető legmagasabb fokú szervezettséghez szükségesek: az intellektuális források lehető legnagyobb bősége; az állandó ösztönzés a haladásra, melyet nemcsak a verseny, de egy fejlettebb nép példája is támogat; az önkormányzat számos meglévő tényezője, melyhez hozzá kell számítani, hogy az állam képtelen kizárólag saját akarata szerint kormányozni; és a helyi szokások és ősi jogok megőrzésének legnagyobb esélye. Egy ilyen országban a szabadság a legfényesebb eredményeket hozhatja, míg a központosítás és az abszolutizmus romboló hatású lenne.”¹⁰

Acton a nemzet és állam egységében a zsarnokság veszélyét látja, mert a nemzet egységét a kollektív akarat adja, ami azt vonja maga után, hogy ami nem egyezik meg a kollektív akarral, abban a nemzet és ezáltal a kormány szükségképpen veszélyt lát, ahogyan az történt a francia forradalom idején is: „ha »a nemzeti hovatartozás a megfélelbezhetetlen kollektív akaraton alapul, amelynek a nemzeti egység szükségzerű feltétele«, akkor »ennek minden egyéb hatást maga alá kell gyűrnie, ennek ellenében nem létezhet érvényes kötelesség, mindenféle szembeszegülés zsarnokságnak minősül. Itt a fajon alapuló nemzet az ideális egység [...] amely felülbírálja a lakosok jogait és kívánságait, és eltérő érdekeiket egy fiktív egységben oldja föl, miközben feláldozza az egyének különböző hajlamait és kötelességeit a nemzeti hovatartozás magasabb követelményének...«.”¹¹ A francia forradalom igazi veszélye az volt, hogy a népakarat korlátlan hatalmat kapott, melynek következtében ami nem a nemzet érdekét szolgálja, az veszélyt jelent rá, vagyis a nemzeti szuverenitás az állami intézmények fölé emelkedtetett. „A központi hatalom csak annyiban volt a hatalom birtokosa, amennyiben a köznek engedelmeskedett, számára sem volt megengedett az általános érzülettől való eltérés. A közérzület, melynek saját akaratot tulajdonítottak, az Egy és Oszthatatlan Köztársaság eszméjében testesült meg. Ez az elnevezés arra utalt, hogy a rész nem beszélhet vagy cselekedhet az egész nevében, hogy van egy hatalom, mely az Állam fölött áll, mely megkülönböztethető, sőt független annak tagjaitól; vagyis a történelem során először fejezte ki egy elvont nemzet eszméjét. Ily módon a múlt hatalmától megszabadult népfeltség eszméje egy, a történelem politikai hatásától független nemzet eszméjét segítette világra.”¹²

¹⁰ Lord Acton: *Nacionalizmus. = Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. Szerk. Ludassy Mária. Bp. 1991. 120–152, 148–149.

¹¹ Orosz István: *A nacionalizmus mint a nemzetállam ideológiája*. <http://www.holmi.org/1991/08/orosz-istvan-a-nationalizmus-mint-a-nemzetallam-ideologiaja>

¹² Lor Acton: *i. m.* 128.

Acton amellett érvel, hogy a több nemzetiség egymás mellett élése az egyetlen garancia arra, hogy a szabadság nem tűnik el a társadalomban, és a zsarnokság nem uralkodhat. Ha egy fajon alapuló nemzet kormányoz, akkor a nemzet az ideális egység, ami az egyének jogait és kívánságait egy „fiktív egységnek” rendeli alá, nem a polgárookra figyel, hanem a nemzetre mint egységre van tekintettel. Azonban ha különböző nemzetek élnek egymás mellett, az arra ad lehetőséget, hogy a különböző gondolkodásmódok és vélemények kifejtése által a társadalom a fejlődés útjára lépjen. Akár a vallás, a többféle nemzet is az állam hatalmával szembeni biztosítékként jelenik meg, mert a különböző csoportok a hatalom megosztásával lehetőséget adnak arra, hogy a társadalom minden rétege és a csoportok érdekei képviseltetve legyenek. „»a nemzeti hovatartozást csupán az államformát meghatározó egyik lényeges elemnek, nem pedig a legfőbb tényezőnek tekinti. Ez a felfogás annyiban különbözik az előzőtől, hogy sokféleségre és nem uniformításra, harmóniára és nem egységre törekszik... Míg az egység elmélete a zsarnokság és a forradalom forrásává teszi a nemzetet, a szabadelvű elmélet az önkormányzat védőbástyájának tekinti, amely az államhatalom kiterjeszkedésének végső korlátját jelenti. Az egységnek feláldozandó személyi jogok megőrizhetők a nemzetek szövetségében... Különböző nemzetek jelenléte egy államban hasonló hatású, mint a független egyház megléte. Védelmet nyújt az egyetlen hatalmasság árnyékában kivirágzó szolgalelkűség ellen, mégpedig úgy, hogy érdekeket egyeztet, társulásokat hív életre, és az egyesített vélemény támogatását nyújtja az alattvalóknak. Ugyanígy, meghatározott közvélemény-formáló csoportok létrehozásán keresztül szorgalmazza a függetlenséget... A szabadság sokféleséghez vezet, a sokféleség pedig megőrzi a szabadságot, biztosítván a szervezkedés eszközeit... A különböző nemzetek kombinációja egyetlen államban éppoly szükséges feltétele a civilizált életnek, mint különböző emberek kombinációja egy társadalomban... Ahol a politikai és nemzeti határok egybeesnek, a társadalom megáll a fejlődésben, és a nemzet olyan állapotba kerül, mint az az ember, aki felfüggeszti érintkezését embertársaival.«¹³

Acton a hazaszeretetben látja a nemzetiség problémájának megoldását: érvelése szerint a hazaszeretet, a patriotizmus az, ami összeköti az egy államon belül élő különböző nemzetiségeket. „Csak az állam által létrehozott nemzet az, amellyel szemben politikai kötelezettségeink vannak, s ez az egyetlen, amelynek politikai jogai lehetnek”¹⁴ – mondja, hivatkozva Edmund Burke azon gondolatára, mely szerint létezik egy olyan érzés, mely az embert a politikai közösséghez fűzi szemben azzal az érzéssel, mely az embert a földrajzi hazájához köti. Ez előbbi kell legyen a politikai közösséget összefűző hálójá, mert a gondolkodó szemében az erkölcsi kötelezettségeink fontosabbak, mint a fizikai, biológiai érzéseink, melyek a fajunkhoz kötnek. „A hazaszeretet természete jól mutatja a nemzet és az állam közötti különbséget. Fajunkhoz fűződő kapcsolatunk egyszerűen természeti vagy fizikai eredetű, míg a politikai nemzettel szembeni kötelezettségeink etikaiak. Az előbbi az érzelmek és ösztönök olyan együttese, mely végtelenül fontos és nagy hatású a vadak életében, de inkább állati, mint a civilizált élet tartozékai; a másik olyan autoritás, mely törvények révén kormányoz, kötelezettségeket ró az egyénre, a társadalom természetes kapcsolatait az erkölccsel szentesíti s ezáltal morális természetűvé alakítja.”¹⁵ E patriotizmusnak köszönhetően az önkormányzat biztosítékot jelent az egyeduralom ellen, a

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 147.

¹⁵ Uo. 143–144.

különböző értékrendszerekből eredő politikai érzelmek és kötelességfelfogások találkoznak, és a politikai összetartozás érzését keltik életre. Svájc kormányzását hozza fel a hazaszeretet példaként, ahol a különböző nemzetiségek nem a faji, nemzeti hovatarozásukat tekintik a politikai összetartozás mérföldkövének, hanem a patriotizmust, ami egymáshoz és az államhoz is szorosan fűzi. A filozófus szerint ellentmondás van a nemzetállamok és a nemzeti jogok között, mert maga a nemzetállam a nemzeti jogok megadásával saját létének értelmét kérdőjelezné meg: „A nemzeti jogok legnagyobb ellensége a nacionalizmus modern elmélete. Azáltal, hogy az államot teoretikusan azonosítják a nemzettel, az ugyanezen határok között élő többi nációt gyakorlatilag alávetett helyzetbe kényszerítik. Lehetetlenné teszik, hogy az államalkotó, uralkodó nemzettel egyenlők legyenek, mert abban a pillanatban az állam megszűnne nemzeti lenni, s ez létének értelmét kérdőjelezné meg. Ezért attól függően, hogy az a csoport, mely a közösség minden jogát magának vindikálja, a civilizáció és a humanitás milyen fokán áll, az alávetett fajokat kipusztítja, szolgaságba hajtja, törvényen kívül helyezi vagy függőségbe taszítja.”¹⁶

Míg Millnél a közös nyelv, nemzeti kultúra, egyszóval az egy nemzetiség megléte a feltétele a politika közösség kialakulásának és a képviseleti kormányzás működésének, Actonnál a hazaszeretet az, ami a politikai közösség alapját adja.

Acton egyáltalán nem fogadja el azt, hogy az ország többségét adó nemzetiségtől eltérő nemzetiségek beolvadjanak vagy különváljanak a békés együttélés érdekében, sőt ezek a lehetőségek az ő gondolkodásában visszahúzó tényezőkként jelennek meg, mert a különböző nemzetiségek különböző értékrendszerre épülnek, más értékeket foglalnak magukba, melyek mindegyike önmagáért értékes, és egyik sem áll a többi fölött, ezért nem is kényszerítheti a többit arra, hogy hozzá hasonlóvá váljjék. „A különböző nemzetek a fejlettség nagyon különböző fokán állnak, és nincs egy sem, mely annyira domináns lenne, hogy a többit maga mögé utasíthatná, vagy magába olvaszthatná. Épp ezek azok a feltételek, melyek az egy kormány számára elérhető legmagasabb fokú szervezethez szükségesek: az intellektuális források lehető legnagyobb bősége; az állandó ösztönzés a haladásra, melyet nemcsak a verseny, de egy fejlettebb nép példája is támogat; az önkormányzat számos meglévő tényezője, melyhez hozzá kell számítani, hogy az állam képtelen kizárólag saját akarata szerint kormányozni; és a helyi szokások és ősi jogok megőrzésének legnagyobb esélye. Egy ilyen országban a szabadság a legfényesebb eredményeket hozhatná, míg a központosítás és az abszolutizmus romboló hatású lenne.”¹⁷

Mindkét gondolkodó próbál tehát olyan szálát keresni, ami összeköti az egy kormányzaton belül élő személyeket, politikai közösségé változtatva azt. Millnél ezt a szálát a nemzetiség adja: csakis az egy nemzetiségű személyek lehetnek egy működőképes képviseleti kormányzat tagjai. Acton szerint a patriotizmus erősebb kell legyen a nemzetiségnél, és csakis ez adja egy fejlődőképes, erős kormányzat alapját, ugyanis a többféle gondolkodás, értékrendszer éberem figyelni a hatalom működését, megosztja a közvéleményt, a hatalmi akarattól elkülönült politikai érzelmek különbözőképpen hatnak a hatalomra. A megosztott patriotizmus tehát megoldást kínál a nemzetállam túlkapásaival szemben. „Míg az egység igénye a despotizmus és a forradalom fészkevé teszi a nemzetet, a szabadelvűség az önkormányzat védőbástyájául állítja, és az állam túlzott hatalmával szembeni legfőbb korlátnak tekinti. [...] Semmilyen más hatalmi formáció nem tud a központosítás, a korrupció és az abszolutizmus szándékának úgy ellenállni,

¹⁶ Uo. 150.

¹⁷ Uo. 148–149.

mint az egy államban lehetséges legnagyobb közösség, amely tagjai jellemvonásait, érdekeit és véleményüket hasonlóná teszi, s amely az uralkodó tetteit a megosztott patriotizmus révén befolyásolja¹⁸ – írja Acton.

Actonnak politikai szempontból nézve kétségkívül igaza van, amikor a hazaszeretetet előbbre valónak tekinti, mint a különféle nemzeteket összekötő, fajon alapuló érzést. Valóban jobban tud fejlődni az a társadalom, amelyben a patriotizmus hajtja az emberek cselekedeteit. Csakhogy kérdés, hogy egy ilyen társadalomban mi köti össze egymással az embereket. A megosztott patriotizmus által minden ember – függetlenül a kultúrájától – valahogyan kötődik az államhoz, de kérdés, hogy mi köti össze a különböző érdekeket és értékeket képviselő embereket. Mi az a közös pont, amely által azt érezzük, hogy valóban egy politikai közösség tagjai vagyunk mindannyian, nyelvtől, kultúrától függetlenül? Acton szerint a nemzeti különbségek egy kormányzaton belül a központosított bürokráciával egyensúlyozható ki: a bürokrácia az, ami összefogja a különböző nemzeteket. „A nemzeti különbségek a centrifugális erők, a bürokrácia viszont az, ami összetart.”¹⁹

A 19., 20. században a nacionalizmus hatására kialakult modern államok Mill gondolatait használták fel az államalakításra: az egy állam egy nemzet példája lett a mintaadó, tehát Acton patriotizmushoz kötődő gondolatai nem arattak nagy sikert. Az új államok polgárait a közös nyelv, kultúra tette közösségé, nem az egy kormányzat alatti közös politikai akarat, hanem a hagyományokhoz kötődés, a közös kultúra hozta létre az összetartozás érzését. Ahogyan Pierre Manent írja a francia forradalomról és a nemzetállamról szóló írásában: „...a modern nemzet részben a modern demokratikus társadalomterv kifejeződése. A nemzetformának köszönhetően az »önmagamat kormányozom« ténye, amely a városállami formában csak kis számú polgár sajátja volt, ettől kezdve sok millió állampolgárra terjed ki. [...] Az a két társadalmi dinamika, amelyet egyrészt a nemzeté válás, másrészt a demokrácia indít el, összekapcsolódik és kölcsönösen erősíti egymást: mind a demokrácia, mind a nemzet a belső homogenizációt segíti elő. A társadalmi és vallási különbségek csakúgy, mint azok, amelyek a város és falu között jelentkeztek – mindezen különbségek feloldódnak a Franciaországban nevezett nemzetben, illetve a demokratikus köztársaságban, ami valamilyen értelemben itt ugyanazt jelenti. A »parasztokból« egyrészt »franciák«, másrészt »állampolgárok« lesznek.”²⁰

A kialakult államok leginkább kulturális nemzetek és nem politikai nemzetek alapszanak. Míg az első a nemzetet a közös nyelv, kultúra, hagyományok, történelem alapján határozza meg (tehát egyfajta objektív alapot keres a meghatározáshoz), az utóbbi szabadabban értelmez: egy etnikai csoporthoz való tartozást szubjektív feltételekhez köti: azok tartoznak egy nemzethez, akik bizonyos objektív ismérveken túl maguk is ahhoz a csoporthoz tartozóknak vallják magukat.²¹ Ilyen nemzet lehet a svájci, ahol ugyan több nemzetiség él együtt, mégis svájciaknak vallják magukat. Nem annyira a saját, egyéni nemzetükhöz kötődnek, hanem ahhoz a politikai közösséghez, amelyben maguk is élnek. A kérdés, hogy lényegében mi a nemzet,

¹⁸ Uo. 141

¹⁹ Bretter Zoltán: *Mi a nemzet? Gondatlanságból elkövetett nacionalizmus. J. S. Mill és Lord Acton a nemzeti elvről.* Magyar Tudomány 1996/7. 849–861, 857.

²⁰ Pierre Manent: *A nemzet és a demokrácia működése.* = Uő: *Politikai filozófia felnőtteknek.* Bp. 2003. 87–100, 97–98.

²¹ Lásd bővebben Ernest Renan: *Mi a nemzet? = Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Szerk. Bretter Zoltán, Deák Ágnes. Pécs 1995. 171–187.

rengeteg vita tárgyát képezte, és többféle válasz született a 19. és a 20. században. Az viszont mindenképp fontos, hogy a kulturális nemzet esetében a különféle nemzetiségek számára nehezebb az együttélés, mint a politikai nemzet formájában, hiszen ez utóbbi akár több nemzetiséget is összefog, az előbbi viszont a kisebbségeknek az asszimilálódást vagy a különválást kínálja az együttélés alternatíváiként.

A politikai nemzet esetében tehát bizonyos fenntartásokkal működőképes lenne Acton elképzelése. Ő maga is Svájc esetét hozza fel példaként, ahol a patriotizmus erősebb a fajunkhoz, kultúránkhoz kötődő érzésnél. Van azonban egy másik probléma, azon túl, hogy az államon belüli összetartozás érzését mi alakíthatja ki. A probléma abba rejlik, hogy a francia forradalom után lényegében minden nemzet önrendelkezésre törekszik. Minden kisebbség egy államon belül azt szeretné, hogy saját maga intézze az ügyeit a saját nyelvén, megőrizze nyelvét, kultúráját, ami meghatározza identitását. Ezt szem előtt tartva létre lehet hozni az egy nemzet – egy állam szemléletén túlmenő, önrendelkező népek államszövetségét, ahogy azt Acton is megálmodta. Ez abból a szempontból is jelentős, hogy a hatalom ezáltal megoszlik, hasonlóan ahhoz, ahogyan Tocqueville is elgondolta. Ha a közhatalom megosztásra kerül, és a politikai közösség tagjai is magukénak érezhetik, akkor szerepet vállalhatnak a köz igazgatásában, s ezáltal, a helyi önkormányzatiságnak köszönhetően, a nemzetiségek részéről jelentkező néphatalmi igény is csökkenhetne. Probléma viszont, hogy a nacionalizmus által létrejött központi hatalom, az állam hogyan vehető rá arra, hogy ne nemzetállamnak vallja magát, hanem képes legyen egy több nemzetiséget magába foglaló hatalommá átalakulni.

A kérdés tehát, ami Millt és Acton is foglalkoztatta, továbbra is fennáll: a demokrácia a többnemzetiségű vagy az egynemzetiségű államban működhet-e jobban? Első végiggondolásra talán az előbbi tűnhet jó megoldásnak, de akkor kérdés, hogy mi fog történni azzal a rengeteg kisebbségi csoporttal, amelyek a nemzetállamok határain belül kénytelenek élni. A patriotizmus kétségtelenül vonzó, de hogyan egyeztethető össze a nacionalizmussal? Talán a mai államok és az azokon átnyúló hatalmi képződmények lehetővé teszik a hazafiság valamilyen új formájának a kialakulását, hiszen a bevándorlók nagy tömege és a nemzeti, etnikai kisebbségek fellazítják az eddigi nacionalista felfogásmódot. Kérdés marad viszont továbbra is, hogy még ha összebékíthető is lesz a kulturális nemzet és a politikai nemzet, a nemzethez és az államhoz való ragaszkodás milyen intézményi/jogi formában jeleníthető ez meg.

The Maze of Democracy: Political or Cultural Nation

Keywords: nation, state, political nation, cultural nation, democratic politics, Mill, Acton

There is still an existing question to this day, whether the democratic politics could function better within an one station state or a multiethnic state. I'm researching John Stuart Mill and Lord Acton's formulated thoughts about the matter. They noticed this issue at an early state, and they came up with different ideas to overcome the issue.